

Research paper/Оригинальная статья

<https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-66-81>

SCSTI 06.52.17; 68.75.31

JEL: Q13, Q16, Q18

The Current State of Development of Agricultural Cooperatives in the Aktobe Region

Zauresh O. Imanbaeva¹, Aigul T. Seksenova¹, Ardak O. Aliyeva¹, Sultan A. Zhubanazarov^{1*}

¹*Aktobe regional university named after K. Zhubanov, 4 Altynsarin Str., 030002, Aktobe, Kazakhstan*

Abstract

The purpose of the article is to study the current state of agricultural cooperatives in the socio-economic development of Aktobe region. Today, one of the most pressing issues is the improvement of agricultural production cooperatives. The main analytical-synthetic statistical, computational, and analytical methods were used in the study. The experience of Aktobe region in production compared to other regions was studied in detail, ways to solve economic problems of the region through the development of rural areas, and the study of food security projects was identified. The method of statistical research was used to compare tabular statistics in the form of different classifiers and directories in the agricultural database. This allowed you to select several classifiers and directories and customize the display of their elements. The article analyzes the prerequisites for the effective operation of agricultural production cooperatives and identifies reserves for its growth. Special attention was paid to the further increase of agricultural production, and it was found that high results can be achieved through the digitization of agricultural cooperatives. As a result of the study, the authors show the possibility of increasing the quantitative and qualitative indicators of production from the stage of production to sales, as well as the provision of agricultural machinery, transport services, as well as the supply chain from agricultural products. As for recommendations, it is proposed to develop appropriate measures to create an organizational and legal system for protecting the interests of agricultural producers in the conditions of market relations of cooperatives.

Keywords: Agriculture, Cooperatives, Farms, Agricultural Products, Subsidies, Practice

For citation: Imanbaeva, Z.O., Seksenova, A.T., Aliyeva, A.O., & Zhubanazarov, S.A. (2022). The Current State of Development of Agricultural Cooperatives in the Aktobe Region. *Economics: the Strategy and Practice*, 17(2), 66-81, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-66-81>

* **Corresponding author: Zhubanazaov S.A.** – master of economic sciences, teacher, Aktobe regional university named after K.Zhubanov, 4 Altynsarin Str., 030002, Aktobe, Kazakhstan, 87767970228, e-mail: szhubanazar@icloud.com

Conflict of interests: the authors declare that there is no conflict of interest.

Financial support: The study was not sponsored (own resources).

The article received: 25.11.2021

The article approved for publication: 06.03. 2022

Date of publication: 30.06.2022

Ақтөбе облысындағы ауылшаруашылық кооперативтерінің дамуының қазіргі жағдайы

Иманбаева З.О.¹, Сексенова А.Т.¹, Алиева А.Ө.¹, Жұбаназаров С.А.^{1*}

¹ Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Алтынсарин 4, 030002, Ақтөбе, Қазақстан

Түйін

Мақаланың мақсаты Ақтөбе облысының әлеуметтік-экономикалық дамуында ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қазіргі жағдайын зерттеу. Қазіргі таңда ауыл шаруашылығы мәселелері бойынша өндірістік кооперативтердің болуы мен олардың жұмысын жетілдіру өзекті тақырыптың бірі. Зерттеу барысында аналитикалық және синтетикалық, статистикалық, есептік-аналитикалық зерттеудің негізгі әдістері қолданылды. Ақтөбе облысын басқа облыстармен салыстырмалы түрде өнім өндірудегі тәжірибесі жан-жақты зерттелді және ауылдық аймақтарды дамыту, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету жобаларын зерттеу арқылы өңірдегі экономикалық мәселелерді шешу жолдары анықталды. Статистикалық зерттеу әдісі ауыл шаруашылығы дерекқорындағы алуан түрлі классификаторлар мен анықтамалықтар кескінінде кестелік түрдегі статистикалық көрсеткіштерді салыстыру үшін қолданылды. Бұл бірнеше классификаторлар мен анықтамалықты таңдау және олардың элементтерінің көрсетілуін баптауға мүмкіндік берді. Мақалада ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің тиімді жұмыс істеу шарттарын зерделеу және оны ұлғайту резервтерін анықтау қажеттілігіне талдау келтірілді. Ауыл шаруашылығы өнімдерін одан әрі арттыруға баса назар аударылады және ауыл шаруашылығы кооперативтерін цифрландыру арқылы жоғары нәтижеге қол жеткізуге болатындығы анықталды. Зерттеу нәтижелері: авторлар ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру кезеңінен бастап өткізуге дейінгі өндірістің сандық және сапалық көрсеткіштерін арттыру, сонымен қатар ауыл шаруашылығы техникасымен, көлік қызметтерімен, сондай-ақ жеткізу тізбегін қамтамасыз ету мүмкіндігін көрсетті. Ұсынымдар ретінде кооперативтердің нарықтық қатынастары жағдайында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мүдделерін қорғаудың ұйымдық-құқықтық жүйесін құру жөніндегі тиісті шараларды әзірлеу қажет.

Түйін сөздер: ауыл шаруашылығы, кооперативтер, шаруа қожалықтары, ауыл шаруашылық өнімдері, субсидия, практика

Дәйексөз алу үшін: Иманбаева З.О., Сексенова А.Т., Алиева А.Ө., Жұбаназаров С.А. (2022). Ақтөбе облысындағы ауылшаруашылық кооперативтерінің дамуының қазіргі жағдайы. Экономика: стратегия және практика, 17(2), 66-81, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-66-81>

* **Хат-хабаршы авторы:** Жұбаназаров С.А. – экономика ғылымдарының магистрі, оқытушы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Алтынсарин 4, 030002, Ақтөбе, Қазақстан, 87767970228, e-mail: szhubanazar@icloud.com

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Қаржыландыру. Зерттеуді қаржыландыру көзі – авторлардың өз қаражаты есебінен жүргізілді.

The article received: 25.11.2021

The article approved for publication: 06.03. 2022

Date of publication: 30.06.2022

Современное состояние развития сельскохозяйственных кооперативов в Актыобинской области

Иманбаева З.О.¹, Сексенова А.Т.¹, Алиева А.Ө.¹, Жұбаназаров С.А.^{1*}

¹ *Актыобинский региональный университет им. К.Жубанова, ул. Алтынсарина 4, 030002, Актобе, Казахстан*

Аннотация

Целью статьи является изучение современного состояния сельскохозяйственных кооперативов в социально-экономическом развитии Актыобинской области. В настоящее время одним из наиболее актуальных вопросов является совершенствование сельскохозяйственных производственных кооперативов. В исследовании использованы основные аналитико-синтетические статистические и расчетно-аналитические методы. Подробно исследован опыт Актыобинской области по производству продукции в сравнении с другими регионами и определены пути решения экономических проблем региона через развитие сельских территорий, изучение проектов продовольственной безопасности. Метод статистического исследования был использован для сравнения табличных статистических данных в виде различных классификаторов и справочников в сельскохозяйственной базе данных. Это позволило выбрать несколько классификаторов и справочников, а также настроить отображение их элементов. В статье анализируются предпосылки эффективной деятельности сельскохозяйственных производственных кооперативов и выявляются резервы ее повышения. Особое внимание уделено дальнейшему увеличению сельскохозяйственного производства, и было установлено, что высоких результатов можно добиться за счет цифровизации сельскохозяйственных кооперативов. В результате проведенного исследования авторами показана возможность увеличения количественных и качественных показателей производства от стадии производства до реализации сельскохозяйственной продукции, предоставления сельскохозяйственной техники, транспортных услуг, а также цепочки поставок сельскохозяйственной продукции. В качестве рекомендаций предлагается разработать соответствующие меры по созданию организационно-правовой системы защиты интересов сельскохозяйственных товаропроизводителей в условиях рыночных отношений кооперативов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, кооперативы, фермы, сельскохозяйственная продукция, субсидии, практика

Для цитирования: Иманбаева З.О., Сексенова А.Т., Алиева А.Ө., Жұбаназаров С.А. (2022). Современное состояние развития сельскохозяйственных кооперативов в Актыобинской области. Экономика: стратегия и практика, 17(2), 66-81, <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-2-66-81>

* **Корреспондирующий автор:** Жұбаназаров С.А. – магистр экономических наук, преподаватель, Актыобинский региональный университет имени К.Жубанова, ул. Алтынсарина 4, 030002, Актобе, Казахстан, 87767970228, e-mail: szhubanazar@icloud.com

Конфликт интересов: авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Финансирование. Источником финансирования исследования послужили собственные средства авторов.

Статья поступила в редакцию: 25.11.2021

Принято решение о публикации: 06.03.2022

Опубликовано: 30.06.2022

Кіріспе

Ауыл шаруашылығы саласы ел экономикасының дамуына маңызды рөл атқарады. Дамушы елдерде ауылшаруашылық кооперативтерін құру арқылы еңбек өнімділігін арттыру негізгі мақсаттарының бірі. Жаһандық тәжірибе де дамушы елдердің ауылдық жерлеріндегі ауыл шаруашылығы кооперативтері кедейшілікпен күресуде, жұмыс орындарын құруда және ауылды дамыту мақсаттарын ілгерілетуде маңызды рөл атқара алатынын растайды. Сондықтан, кооперативтік тәсіл халықтың осал және табысы төмен топтары үшін тұрақты жұмыспен қамтуды және өмір сүруді қамтамасыз ететін экономикалық және әлеуметтік қызметке жүйелі қатысудың ең жақсы тетіктерінің бірі болып табылады.

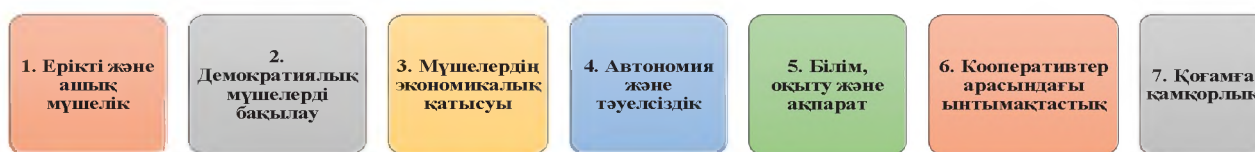
Ауылдық аймақтарды дамыту ел үшін стратегиялық маңызы бар және халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесін шешуге айтарлықтай әсер етеді. Бұл ауылшаруашылық секторын жақсы басқаруға, институционалдық әлеуетінің болуына байланысты [1].

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның агроөнеркәсіп кешені саласында қордаланған мәселелердің көптігін, ауылшаруашылық саласын технологиялық жабдықтауды қолдау тәсілдерін қайта қарау қажет екендігін, сонымен бірге, ауыл шаруашылығының негізгі міндеті – елімізді азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету

ұлттық экономиканың негізгі қозғаушы күшіне айналатынын атап өтті [2]. Осыған орай, егін егу және мал өсіру сияқты шаруашылық қызметіндегі өндіріске тәуекелдер, бағалар мен нарыққа қатысты тәуекелдер, институционалдық тәуекелдер маңызды факторлардың бірі болып табылады. Шешімі ретінде ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру ауыл шаруашылығы тәуекелдерін азайтуда негізгі рөл атқарады.

Бүгінде ауылдық елді мекендерді дамыту, азық-түлік қауіпсіздігі және ауыл шаруашылығының тұрақтылығы мәселелері бойынша өндірістік кооперативтердің болуы мен ауылшаруашылығы кооперативтерін құру өзекті тақырыптардың бірі. Ауылшаруашылық өндірушілерінің кооперативтері тек жоғары бәсекеге қабілетті болуы емес, сонымен қатар өнімнің сапасы мен процестердің тұрақтылығы бойынша жоғары талаптарды сақтай отыра, нарықта басқа кәсіпорындармен бәсекелесе алатындығында.

Кооператив – бірлескен меншігіндегі және демократиялық бақыланатын кәсіпорындар арқылы олардың ортақ экономикалық, әлеуметтік және мәдени қажеттіліктері мен ұмтылыстарын қанағаттандыру үшін ерікті түрде біріккен адамдардың автономды бірлестігі [4]. Құндылыққа негізделген және принципті ұйымдар ретінде кооперативтік кәсіпорындар табиғаты бойынша бизнестің тұрақты және бірлескен нысаны болып табылады (1-сурет). Олар жұмыс қауіпсіздігіне және еңбек жағдайларының жақсаруына баса назар аударады. Яғни, бәсекеге қабілетті, пайданы бөлісу және дивидендтерді бөлу арқылы қосымша кірісті көтермелейді [5].

Сурет 1 – Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің принциптері

Figure 1 – Principles of agricultural cooperatives

Ескерту – Сурет авторлармен құрастырылған

Демек, кооперативтер тұрақты дамудың әлеуметтік-экономикалық, экологиялық мақсаттарға және басқару күн тәртібіне үлес қосу үшін қолайлы жағдайға ие. Өйткені, олар өздерінің әлеуметтік-мәдени мүдделерін қанағаттандыра отырып, экономикалық прогресін қанағаттандыруға тырысатын кәсіпорындар болып табылады. Олар тұрақты дамуға жұмыс орындарын құрудан да жоғары

үлес қосатын әлеуметтік кәсіпорынның баламалы үлгісін ұсынады. Қазіргі уақытта көптеген елдерде ЖІӨ-дегі және жалпы кәсіпорындардағы кооперативтердің үлесі салыстырмалы түрде аз болғандықтан, ауыл шаруашылығы кооперативтері еңбек өнімділігін арттырудағы мемлекеттің тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің маңызды құралы болуы мүмкін.

Ауыл шаруашылығы жұмыспен қамту және кіріс тұрғысынан басым сектор. Сонымен қатар, дамушы елдердің көпшілігінде ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру ауылшаруашылық өндірісі, жұмыспен қамту және еңбек өнімділігін арттыру әсері өте өзекті [9]. Ауылшаруашылық кооперативіне мүшелік технологияны ұжымдық пайдаланудың таралу әсерінен ғана емес, сонымен қатар ұжымдық әрекет топ мүшелерінің инновациялар мен оқуды жеңілдететіндіктен білім мен технологиялық трансферттің негізгі күші [10].

Ауыл шаруашылығы кооперативі – ауыл шаруашылығы өндірісінің сапа қауіпсіздігін жүзеге асыруға арналған ұйым алаңы. Жалпы, ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасын қамтамасыз ету үшін орта ұйым құру керек. Мұндай ұйымның кейбір ерекшеліктері жекелеген фермерлерді біріктіріп, біртұтас басқару мен кооперативтік жұмысты жүзеге асырып қана қоймай, фермерлердің игілігі үшін ұйымның пайдасын қамтамасыз етуі керек. Ол ұйым ауыл шаруашылығы кооперативтері болып табылады. Кооперативтер ауыл шаруашылығы өнімдерінің сапасы қауіпсіздігін жалпы процедуралық бақылаудың тиімді жүргізілуіне көз жеткізе алады [11].

Бәсекеге қабілетті және серпінді шаруашылықты құрудағы бөлшек сауда жүйесінің тиімсіздігі мен өнімділіктің төмен деңгейіне байланысты кооперативтер ауыл шаруашылығы жағдайын жақсартудың жақсы құралы болып табылады. Дегенмен, табиғи және адам ресурстарының көптігіне байланысты ауылдар көптеген жаңа және кәсіпкерлік бизнестің, әсіресе ауыл шаруашылығында пайда болуына жол аша алады [12]. Ауыл шаруашылығындағы адам ресурстарының мақсатты қызметін ұйымдастыру және институционализациялау ауылшаруашылық және әлеуметтік дамудың тиісті шешімдерінің бірі. Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің талабын орындау үшін қажетті мүмкіндіктері бар. Басқаша айтқанда, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері ауыл шаруашылығын дамытуда маңызды рөл атқара алады [13].

Әдеби шолу

Дамыған елдерде кооперативтің дамуына қатысты теориялық үлкен үлес қосқан А.В. Чайнов, Оның С.А. Маслов, Н.А. Рыбников, М.И. Туган-Барановский еңбектерімен бірге жазған жұмыстары бүкіл әлемге үлкен әсер етті.

Қазіргі жағдайда ауылшаруашылық кооперациясын жандандыру мен дамытудың әртүрлі аспектілері В.И. Арефьева, Г.В.

Беспяхотный, И.Н. Буздalова, В.Ф. Вершинин, Т. Е. Кузнецова, А.А. Никонов, М.И. Палладина, С.А. Пахомчик, Д.Н. Письменная, В.М. Старченко, М.П. Тушканова, В.И. Фролова, И.Ф. Хицкова, Ю. Шаффланд, Р.Г. Янбых және басқалардың еңбектерінде көрсетілді.

Аймақтың дамуына қатысты кооперативті теорияның дамуын зерттеген В.М. Володин, Б.З. Дворкин, И.П. Глебов, А.А. Черняевтің жұмыстары аймақтың нақты жағдайлары үшін ауылшаруашылық кооперативтерінің модельдерін құруға бағытталған пікірлері ерекше назар аударуға тұрарлық.

Кооператив теоретиктері ауыл шаруашылығы кооперативтерін кеңейтуді кедейшілікті азайтудың және ауылдық жерлерді дамытудың тиімді жолдарының бірі ретінде қарастырады. Мысалы, Б.А. Кунторо [15] кооперативтер фермерлерге шағын бизнес бөлімшелерін жақсартуға мүмкіндік береді деп санайды. В. Кнудсон, А. Висоцки, Дж. Шампан, Х. Кристофер [16] инновациялық өнімдер мен жаңа ауыл шаруашылығы бизнесін дамыту саясаттың басты басымдығы болуы керек деп санайды. Өйткені жаңа нарықтар құрылу барысында өнімді инновациялау үрдісі өсті. Демек, өндірістік кооперативтерді құру, ілгерілету және ауыл тұрғындарының қатысуын арттыру арқылы инновациялық өнімдерді кеңейтуге, ауылда жаңа кәсіпорындарды ашуға, ауылды дамыту бағдарламалары мен ауылды тұрақты жұмыспен қамтуға, көші-қонды бақылауға болады.

С.Дж. Хоссейни, Г. Макэлви, С. Солтани, Д.Дж. Смит [17] ауылдағы шағын кәсіпорындар, әсіресе азық-түлік өнімдерін өңдеу және буып-түюмен айналысатын кәсіпорындардың жұмыс орындарын құруда және өнімнің құнын арттыруда маңызды рөл атқаратынын мәлімдеді. Сондай-ақ, инновациялар кооперативтердің тұрақтылығы мен өнімділігін жақсартуға әкелуі мүмкін деп мәлімдеді. Макфил [18] Колорадо кооперативтерінің он жылдық жоспарын қарастырып, осы кезеңде ауыл шаруашылығы кооператив мүшелерінің кірісін ұлғайта алды. Жұмыс бастылықтың 4,5% өсуіне және 15,4 миллион доллар экономикалық өсімге ие болды деген қорытындыға келді. Харпер [19] ауылдық жерлерде өндірістік кооперативтер құру арқылы өндірістік және өндірістік емес бөлімшелер арасында үйлестіруді құруға, жұмысқа орналастыру мүмкіндігін қамтамасыз етуге, әл-ауқат индексін арттыруға және ауыл тұрғындары мен шешім қабылдаушылар арасында көпір құруға болатынын айтты. Алдыңғы зерттеулерге сүйене отырып,

ауыл шаруашылығы кооперативтерінің функцияларын немесе тұрақты жұмыспен қамтуды бөлек талдау үшін көптеген зерттеулер жүргізілді. Дегенмен, осы зерттеудің маңызды ерекшелігі ауыл шаруашылығы кооперативтерінің функциялары жиынтығының тұрақты жұмыспен қамтуға әсерін қарастыру болып табылады.

Ең толық аяқталған сипатта ауыл шаруашылығы кооперативінің теориясын берген ғалым А.В. Чайанов. Оның жасаған негізгі ғылыми тұжырымы: шаруалардың кооперативтері ғана аграрлық сектордың теңгерімді өндірістік әлеуетін барлық жағынан құруды және дамытуды, оны коммерциялық тұрғыдан тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді, жеке еңбек артықшылықтары арасындағы қайшылықты жояды және сонымен бірге ауыл шаруашылығындағы өндірістің ірі формаларының артықшылықтары көп. Оның үстіне кооперативтік шоғырлану шаруа қожалығынан қарағанда аграрлық қызметте өзін қалыпты жұмыс жасауына экономикалық жағынан тиімді санайды. Осыған сүйене отырып, ауыл шаруашылығы өндірісінде шоғырландыру мүмкіндіктерін анықтаудың дифференциальды әдісін ұсынды.

Шаруа қожалықтарының кооперациясының негізгі нысаны А.В. Чайанов тік шоғырлануды қарастырды. Оның кооперативті формаларында тік шоғырлану ауылшаруашылық өндірушісімен органикалық түрде байланысты болады делінген. Кооперативті формалардың диалектикасын, олардың өзара шарттылығын ескере отырып, Чайанов алдымен ынтымақтастықтың қарапайым формалары – тұтынушылық және сатып алу серіктестіктері пайда болатындығын атап өтті. Олар сату кооперативтерін ұйымдастыруға негіз дайындайды. Соңғылары ауыл шаруашылығын нарықтық конъюнктураға барынша сәйкестікке қарай реформалайды. Осыған орай, ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу жөніндегі кооперативтер құрылуда қайта өңдеуді игеру проблемасы туындайды. Жоғары ұйымдастырылған ауылшаруашылық кооперация жүйесінің негізінде өндірістік нысандар пайда болып (асыл тұқымды одақтар және т. б.), бүкіл жүйе өз экономикасының кейбір салаларын біріктіретін шаруа қожалықтары жүйесінен қоғамдық кооперативті экономика жүйесі ретінде қайта құрылады.

Сонымен бірге, Чайанов кооператив ұйымдарының алдында жергілікті жағдайларды зерттеп, содан кейін құрылған кооперативті ұйымдардың нысандарын бейімдеу керек деп ескертті: кооперативті

ғылым кооперативті ұйымдардың идеалды жан-жақты түрлерін құруды көздемеуі керек, бірақ бізге кез-келген жергілікті жағдайды түсінуге және оларға кооперативті нысандарды бейімдеуге үйрету керек. Ынтымақтастықтың ұйымдастырушылық формалары экономиканың кооперацияланатын салаларының табиғатымен анықталады. Ауылшаруашылық кооперациясының бірыңғай жүйесі аясында қалыптасқан ұйымдастырушылық нысандарды кооперативті ұйымдардың жаңа формаларына ауыстыру мүмкін емес.

Кооперативтер ауыл шаруашылығында, бөлшек саудада, тұрғын үй, қаржылық қызмет көрсетуде, коммуналдық шаруашылықта және өңдеу өнеркәсібі секілді экономиканың барлық салаларында белсенді жұмыс істейді. Олар өз аумақтарында әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени қозғалыстармен тығыз байланыста [20]. Тиісінше, дүние жүзіндегі елдер кооперативтер туралы заң шығаруда әртүрлі көзқарастарды қабылдады. Мысалы, Дания мен Ирландияда кооператив туралы жеке заңмен емес, кооперативтер азаматтық және коммерциялық кодекстермен реттелген. Франция мен Жапония мемлекеттеріндегі құқықтық база ауыл шаруашылығы кооперативтерінің нақты түрлеріне арналған заңдар қабылдаған. Австралия, Үндістан, Испания және Америка Құрама Штаттарында саяси құрылымдар ұлттық және субұлттық заңдардың үйлесімі арқылы кооперативтерді реттейді [21].

Қытайда ауыл шаруашылығы кооперативтері ауыл шаруашылығы өндірісін ұйымдастырудың ең күрделі түрі болып табылады. Ондағы зерттеулерге сәйкес, ауылшаруашылық кооперативтері экологиялық ортаны қорғап, технологияны жақсартады және әл-ауқат деңгейін арттырады десе, басқа зерттеулер кооперативтердің тиімсіз екенін, тіпті мемлекеттік субсидияларды алдап, ауыл шаруашылығы ресурстарын ысырап етуде проблемалары бар екенін айтады. Бұл зерттеулер Қытайдағы ауылшаруашылық кооперативтерінің ерекше өсу үлгісіне ықпал етеді. Ауыл шаруашылығы қызметкерлері ауыл шаруашылығы кооперативтерін көтеруді саяси жетістік деп санайды [22].

Әдіснама

Ғылыми зерттеулер жүргізу классикалық ғылыми әдіснаманы қолдануға негізделген. Зерттеудің негізгі әдістері ретінде аналитикалық және синтетикалық, статистикалық, есептік-аналитикалық зерттеу әдістері болды. Жұмыста зерттеудің монографиялық, дерек-

сіз-логикалық, есептеудің конструктивті әдістері қолданылады. Сондай-ақ, талдау барысында есептелік үшін Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпараттық-талдамалық жүйесінің ауыл шаруашылығы дерекқорының ресми статистикалық деректері пайдаланылды [24, 25]. Бұл ауыл шаруашылығы дерекқорындағы бірнеше жылдар немесе белгілі бір күн динамикасы бойынша алуан түрлі классификаторлар мен анықтамалықтар кескінінде кестелік түрдегі статистикалық көрсеткіштерді салыстыру үшін қолданылды. Сонымен бірге, статистикалық көрсеткіштерді, бір және одан астам классификатор немесе анықтамалықты таңдау және олардың элементтерінің көрсетілуін баптауға мүмкіндік берді.

Ғылыми зерттеулер алгоритмі зерттеудің талдамалық әдісіне негізделді, оның шеңберінде Қазақстан Республикасының экономикалық және ұйымдастырушылық негіздерінің барлық құрамдас элементтері жеке-жеке талданды. Аналитикалық әдіс ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жұмыс істеуінің проблемалық ұйымдастырушылық және экономикалық нүктелерін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу алгоритмінің екінші кезеңі жеке индикативті көрсеткіштерді нақтылау кезінде статистикалық әдіспен және есептеу-аналитикалық әдіспен байланысты болды. Зерттеудің үшінші кезеңінде синтетикалық әдіс пен гипотеза әдісі қолданылды. Мақаланың ақпараттық базасы зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытудың түрлі аспектілері бойынша отандық және шетелдік ғалымдар мен практиктердің еңбектері болып табылады.

Зерттеу нәтижелері

Аграрлық секторды дамытудың жоғары деңгейіне шығару ауыл тауар өндірушілері мен кооперативтік үлгідегі агросервис кәсіпорындары кооперациясының және интеграциясының тиімді үлгілерін кеңінен қолдануды көздейді. Қолданыстағы тік интеграцияланған жүйелердің оң нәтижелері кооперация негізінде азық-түлік тізбегінің технологиялық буындары бойынша өнімді жылжытудың тиімділігін көрсетеді.

Кооперативтің үлгілері ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің де, ауыл шаруашылығы өнімдерін тұтынушылардың да мүдделерін қамтамасыз етуде кооперацияның кең мүмкіндіктерін пайдалануға бағытталған.

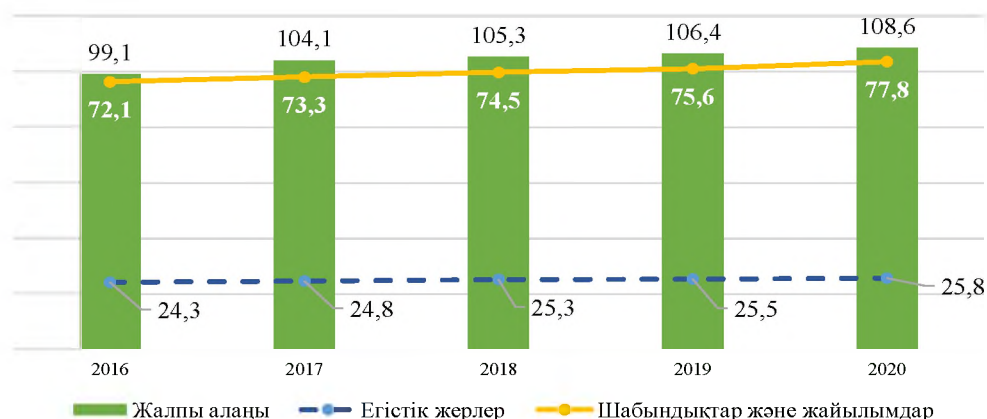
Агроөнеркәсіптік кешендегі істердің жай-күйін талдау қазіргі кезеңде агроөнеркәсіптік кешеннің бірде-бір саласы экономикалық дағдарыстан жалғыз шыға алмайтынын көрсетеді. Осыған орай, АӨК кәсіпорындарының қызметін жандандырудың маңызды шарты экономиканы тұрақтандырудың маңызды факторы ретінде кооперация мен интеграция негізінде олардың күшжігерін біріктіру болуы мүмкін.

Агроөнеркәсіп кешенінің орталық элементі ауыл шаруашылығы болып табылады. Ауылшаруашылық саласы өзара тығыз байланысқан екі саладан, яғни өсімдік және мал шаруашылығынан құралады. Олардың ерекшелігі әр елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайы мен еңбек ресурстарының көрсеткіштеріне және табиғи факторларына сәйкес икемделіп отырады. Оның тиімділігі азық-түлік қауіпсіздігіне, аймақтардың және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер етеді. Ауыл шаруашылығында басты негізгі құрал – жер болып саналады.

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің тиімді жұмыс істеу мәселелерінің ішінде еңбекке ынталандыру, оның ішінде жер үлесін пайдалануға негізделген мәселелер ерекше мәнге ие. Жер үлестері айналымының жай-күйі мен дамуын талдау жерді жұмыс істемейтін меншік иелерінен жер учаскесінде тиімді жұмыс істеуге қабілетті кооператив мүшелеріне шаруашылық ішілік сатып алу негізінде ауыстырудың кейбір тетіктерін әзірлеуге өз септігін тигізеді. Қазақстан Республикасында әр түрлі жылдардағы нақты ауылшаруашылық жерлері көлемінде елеулі өзгерістерді байқауға болады (2-сурет).

Статистикалық деректерге сәйкес, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер алаңы 2020 жылы – 108,6 миллион гектарды құраған. Оның ішінде, егістік жерлер 25,8 миллион гектар, шабындықтар мен жайылымдар 77,8 миллион гектар. Соңғы бес жылмен салыстырғанда 9,5 миллион гектарға артық [24].

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімінің шығарылымы жылдан жылға артып келеді. Бұл ретте ауыл шаруашылығы өндірісінің өсімдік шаруашылығының жоғары үлесін (жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің 57%-тен астамы) байқауға болады.

Сурет 2 – Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер алаңы, млн. га

Figure 2 - Area of agricultural lands, million hectares

Ескерту – Авторлар ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған

Кесте 1 – Ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы, млн. теңге

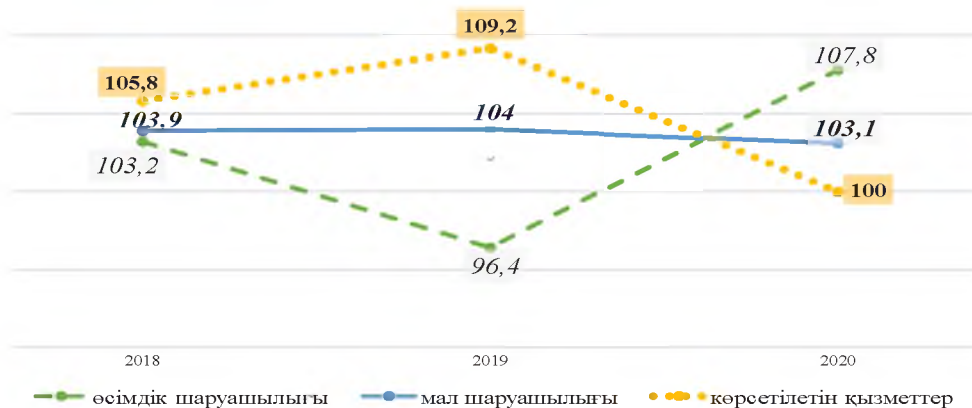
Table 1 - Gross output of agricultural products, million tenge

	2018	2019	2020
Барлығы	4 497 585.4	5 177 893.7	6 363 976.1
Өсімдік шаруашылығы	2 411 486.7	2 817 660.6	3 687 310.3
Мал шаруашылығы	2 050 455.8	2 319 496.7	2 637 460.7
Ауыл шаруашылығындағы қызметтер	12 145.6	14 005.7	9 897.9
Аңшылық шаруашылығы	986.9	1 076.4	1 067.6
Орман шаруашылығы	13234.4	15 079.6	15 836.9
Балық аулау және акваөсіру	9 275.9	10 574.8	12 402.8

Ескерту – Авторлар ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған.

Келтірілген кестедегі мәліметке сәйкес, мал шаруашылығы өнімдерінің үлесі орташа деңгейде және ауыл шаруашылығы қызметтері түпкілікті өнімді қалыптастыруға төменгі көрсеткішке ие. 2020 жылдың қорытындысы бойынша қолданыстағы бағаларға сәйкес ауыл шаруашылығы өнімдері көрсетілетін қызметтерінің жалпы шығарылымы – 363976,1 миллион теңгеге жеткен. Бұл 2019 жылмен салыстырғанда 1186082,4 миллион теңгеге артық. Оның ішінде өсімдік шаруашылығы – 57,9%, мал шаруашылығы – 41,6 %, қызметтер – 0,2 %, аңшылық шаруашылығы – 0,02 %, орман шаруашылығы – 0,2 %, балық аулау және акваөсіру көлемі – 0,2 %-ті құраған (1-кесте) [25].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) 23 сарапшысы ауыл шаруашылығы саясатының мониторингі мен бағалауының тағы бір есебінде Қазақстанда ауыл шаруашылығын қолдау стратегияларының көпшілігі әлі де нақты мақсаттарға сәйкес келмейтінін, сонымен бірге өндіріс пен сауданы бұрмалайтын шаралар жалғасып жатқанын айтады. ЭЫДҰ сарапшылары ауыл шаруашылығына жыл сайынғы жалпы мемлекеттік қолдаудың шамамен 80%-і жекелеген ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге берілгенін, ал аз ғана үлесі (14 %) ғылыми-зерттеу және тәжірибелік жұмыстар, инфрақұрылым сияқты жалпы қызметтерге тиесілі екенін атап көрсетеді [21].

Сурет 3 – Ауыл шаруашылығы өнімінің нақты көлем индексі, %-пен
Figure 3 – Index of physical volume of agricultural production, in %

Ескерту – Авторлар ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімінің нақты көлем индексінің жалпы шығарылымы 2020 жылы – 100 %-ке тең, 2019 жылмен салыстырғанда 9,2 %-ке аз. Оның ішінде, мал шаруашылығының нақты көлем индексі – 103,1 %, ал өсімдік шаруашылығының нақты көлем индексі – 107,8 %-ке жеткен (3-сурет) [25].

Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерін құру және жұмыс істеу процестерін талдау, олардың көпшілігінде нарық талаптарына сай баяу бейімделетінін, шаруашылық ішіндегі тиімді қызмет принциптерін енгізуге көңіл бөлу қажеттігін көрсетеді. Нарықтық қатынастар жағдайында ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің тиімді қызмет ету механизмі мыналарды қамтуы керек: меншік үлестерінің және жер үлестерінің тиімді айналымы; қызметкерлердің еңбек ынтасын және жауапкершілігін арттыру; шығындарды есепке алу әдістерін енгізу; ұтымды басқару құрылымын қалыптастыру; бизнес-жоспарлау; әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру. Кооперативтерді басқарудың тік құрылымының жоқтығы жағдайында олардың тиімділігін арттыру процесіндегі басым бағыт шаруашылық жүргізудің кооперативтік нысанындағы кәсіпорындарды біріктіру процестерін дамыту болып табылады.

Кесте 2 көріп отырғандай, 2021 жылдың қорытындысы бойынша Ақтөбе облысы басқа салалардан қарағанда ауыл шаруашылық кооперативтері мал шаруашылығымен көбірек айналысады. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің саны 185-ке жетті. Оның ішінде, маусымдық дақылдарды өсіретіндер – 5, көп жылдық дақылдарды өсіретіндер – 2, мал шаруашылығы бойынша – 61 (2-кесте). Осы ұйымдық-құқықтық нысандағы кәсіпорындар облыстағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 58,9 %-не иелік етеді. Олар облыстағы барлық ауыл шаруашылығы ұйымдары алған жалпы табыстың 45 %-н құрайды [25].

Талдау көрсеткендей, қазіргі таңда ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің 63 %-і тиімді жұмыс істеу шарттарын зерделеу және оны ұлғайту резервтерін анықтау қажеттілігін туғызады. Кооперативтердің қызметіне сыртқы және ішкі факторлар әсер етеді. Олардың ішінде жұмыс істеу механизмін жетілдіру, сондай-ақ кооперативтерді одақтар мен бірлестіктерге біріктіру ең маңызды болып табылады. Алайда ауыл шаруашылық өнімдерін қайта өңдеуде Ақтөбе облысы басқа облыстан қарағанда ауыл шаруашылық кооперативтері артта қалып отыр (3-кесте). Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, кооперативтерде өнімді қайта өңдеу бойынша мәліметтер жоқ, өнімдерді қайта өңдеу негізінен шағын шаруа қожалықтары мен жеке кәсіпкерлердің үлесінде болып тұр.

Кесте 2 – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны, бірлік**Table 2 – Number of agricultural cooperatives in Kazakhstan, units**

	Ауыл шаруашылығы кооперативтері	Маусымдық дақылдарды өсіру	Көп жылдық дақылдарды өсіру	Питомник өнімдерін өндіру	Мал шаруашылығы
Барлығы	3 026	251	29	3	1 194
Ақмола	269	8	-	-	193
Ақтөбе	185	5	2	-	61
Алматы	269	21	6	-	68
Атырау	18	-	-	-	2
Батыс Қазақстан	228	8	1	-	171
Жамбыл	292	19	4	1	92
Қарағанды	144	5	-	-	70
Қостанай	120	-	-	-	92
Қызылорда	159	19	-	-	50
Маңғыстау	30	-	-	-	7
Павлодар	104	7	1	-	63
Солтүстік Қазақстан	131	7	-	-	81
Түркістан	727	126	11	2	70
Шығыс Қазақстан	281	17	-	-	170
Нұр-Сұлтан	7	1	-	-	1
Алматы	6	-	1	-	1
Шымкент	56	8	3	-	2

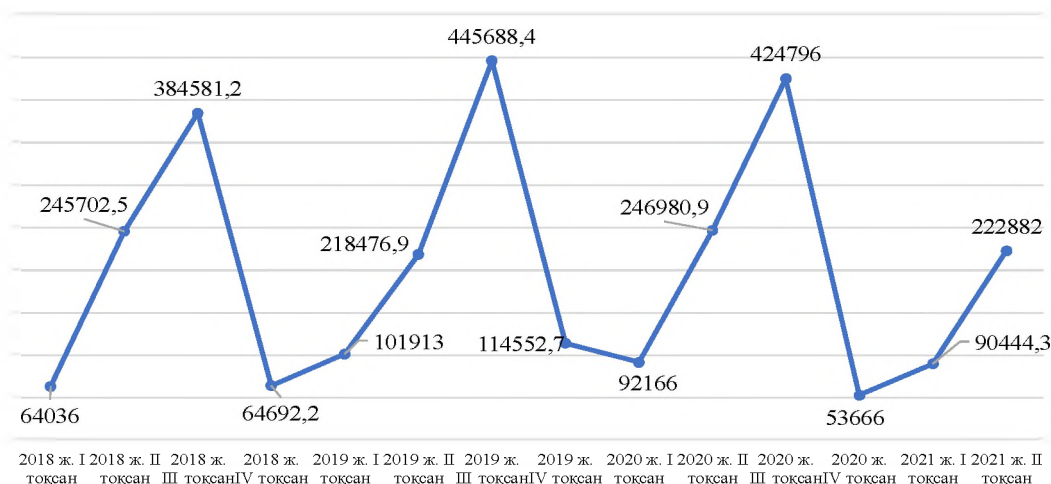
Ескерту – Авторлар ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде құрастырған.

Кесте 3 – Қазақстандағы ауыл шаруашылық кооперативтерінің өнімдері**Table 2 – Products of agricultural cooperatives in Kazakhstan**

	Ірімшік және сүзбе		Өзге де сүт өнімдері		Ұн және жоңышқа түйіршіктерінен басқа, ауыл шаруашылығы малдарына арналған дайын азық	
	заттай мәнде, тоннада	құндық мәнде, мың теңге	заттай мәнде, тоннада	құндық мәнде, мың теңге	заттай мәнде, тоннада	құндық мәнде, мың теңге
Қазақстан Республикасы	34	49 256,0	16	11 464,0	1 421	245 196,0
Ақмола	22	29 296,0	x	x	-	-
Жамбыл	-	-	-	-	901	155 309,0
Қарағанды	x	x	x	x	-	-
Түркістан	x	x	-	-	520	89 887,0
Шығыс Қазақстан	-	-	8	6 746,0	-	-

Елімізде соңғы 3 жылдағы (2018–2021 жылдар кезеңі) ауыл шаруашылығы кооперативтері көрсеткен қызметтердің (4-сурет) эволюциясын талдай отырып, біз бір жылдан екіншісіне айтарлықтай ауытқулар болса да, бүкіл талданатын кезеңде бұл көрсеткіштердің мәнінің өскенін көреміз.

2020 жылдың 4-тоқсандық көрсеткіші өзге кезеңдер үшін кооперативтер қызметінің қарқындылығының минималды деңгейіне тән. 2021 жылдың 2-тоқсандық қорытындысы (222882 мың теңге), өткен жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда (246980.9 мың теңге) орташа мәнге ие.

Сурет 4 – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтері көрсеткен қызметтердің көлемі, мың теңге
Figure 4 - Volume of services provided by agricultural cooperatives of the Republic of Kazakhstan, thousand tenge

Ескерту – Авторлар ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ақпараттық-талдамалық жүйесінің деректері негізінде құрастырған

Жоғарыдағы нәтижелерге сүйене отырып, ауыл шаруашылығы өнімдерін одан әрі арттыруға ауыл шаруашылығы кооперативтерін жетілдіру цифрландыру арқылы жоғары нәтижеге қол жеткізуге болады. Бұл ауыл шаруашылығы өндірісі жүйелерін, құн тізбегі мен азық-түлік жүйелерін техникалық онтайландыруды қамтамасыз етеді.

Цифрландыру сонымен қатар барлық жерде қолжетімді деректерді пайдалана отырып, ауыл шаруашылығы секторларындағы дағдарыстар мен қайшылықтардың мониторингін жақсартады [26]. Соңғы екі онжылдықта сандық технологияларды халықаралық деңгейде игеру дәл егіншілік технологиялары арқылы егін шаруашылығы сияқты ауыл шаруашылығы салаларында трансформациялық әлеуетіне қатысты үлкен үміт бар [27].

Цифрлық ауыл шаруашылығы ең алдымен ауыл шаруашылығы тәжірибесі мен өнімділігін арттыру үшін осы технологияларды қолданудың техникалық аспектілеріне, логистикалық процесте егін жинаудан кейінгі сапа мониторингі және нақты уақыттағы бақылау, сондай-ақ фермадан кейінгі процестерді жақсартуға бағытталған. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды қолдану бойынша егіншілік, үлкен деректерді талдау, дрондар, жасанды интеллект және робототехника, 3D басып шығару, жасанды интеллект, IoT және осы цифрлық технологиялардың ауылшаруашылық өндірісі жүйелері үшін трансформациялық әлеуеті мен құндылығының дәлелі [27].

Бұл өнімнің сапалық сипаттамаларын бұзбай шығындарды азайтуға және ашық өндірістік цикл шеңберінде қосылған құнның жинақталуына ықпал етеді. Нарықта бәсекелестік артықшылықтарға ие болу қазіргі кезде өзекті болып табылады. Осылайша, кооперативтер сапалы өнім шығара отырып, компания нарық сегментін кеңейтуге мүмкіндік алады.

Экономикалық және статистикалық зерттеу әдістерін пайдалана отырып, Ақтөбе облысындағы ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің шаруашылық қызметін талдау, олардың қызметінің әртүрлі аспектілерін сипаттайтын көрсеткіштердің саны кооперативтердің жұмыс істеу тиімділігіне салыстырмалы бағалау жүргізуге мүмкіндік берді.

Қорытынды

Аграрлық сектордың неғұрлым жоғары даму деңгейіне шығуы кооперацияның тиімді модельдерін және ауылдық тауар өндірушілер мен кооперативтік типтегі агросервистік кәсіпорындарды кеңінен қолдануды көздейді.

Агроөнеркәсіптік кешендегі істің жай-күйін талдау қазіргі кезеңде АӨК салаларының бірде-біреуі экономикалық дағдарыстан жалғыз шыға алмайтынын көрсетеді. Осыған байланысты агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының қызметін жандандырудың маңызды шарты экономиканы тұрақтандырудың маңызды факторы ретінде ынтымақтастық негізінде шаруа қожалықтардың күш-жігерін біріктіру болуы мүмкін.

Ауыл шаруашылығы кооперациясының негізгі әлеуметтік-экономикалық міндеті демократиялық негізде өзін-өзі басқаратын шаруашылық жүргізу нысандарын құру жолымен нарықтық қатынастар жағдайында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мүдделерін қорғаудың ұйымдық-құқықтық жүйесін құру болып табылады.

Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тиімді жұмысын қамтамасыз ету үшін айтарлықтай дайындық жұмыстарын жүргізу және кооперативтік құрылымдардың қызметін реттейтін қосымша жаңа нормативтік актілер әзірлеу қажет.

Осының барлығы басшылар мен мамандарға олардың ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту теориясы мен практикасы мәселелерін меңгеруі бойынша жоғары талаптар қояды.

Біріншіден, кооперативтік қызметтің принциптері ауыл тұрғындарының мүдделеріне сәйкес келеді. Еңбек мотивациясының жоғары деңгейімен және әлеуметтік бағдармен сипатталатын Ауылшаруашылық өндірісіндегі кооперативтер агроөнеркәсіптік кешеннің тиімділігін арттыру және оны дағдарыстан шығару факторы болып табылады. Бұл себептер Қазақстанның барлық дерлік аймақтарында ауылшаруашылық өндірістік кооперативтерінің сандық өсуін анықтайды.

Екіншіден, кооперативтер Ақтөбе облысының ауыл шаруашылығында шешуші болып табылады. 2021 жылдың қорытындысы бойынша Ақтөбе облысы басқа салалардан қарағанда ауыл шаруашылық кооперативтері мал шаруашылығымен көбірек айналысады. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің саны 185-ке жетті. Оның ішінде, маусымдық дақылдарды өсіретіндер – 5, көп жылдық дақылдарды өсіретіндер – 2, мал шаруашылығы бойынша – 61. Осы ұйымдық-құқықтық нысандағы кәсіпорындар облыстағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің 58.9%-не иелік етеді. Олар облыстағы барлық ауыл шаруашылығы ұйымдары алған жалпы табыстың 45 %-н құрайды. Талдау көрсеткендей, қазіргі таңда ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің 63 %-і тиімді жұмыс істеу шарттарын зерделеу және оны ұлғайту резервтерін анықтау қажеттілігін туғызады. Олардың ішінде жұмыс істеу тетігін жетілдіру, сондай-ақ кооперативтерді одақтар мен қауымдастықтарға біріктіру үлкен маңызға ие.

Үшіншіден, ауылшаруашылық өндірістік кооперативтерінің құрылуы мен қызметін талдау олардың көпшілігінде нарықтық

талаптарға сәйкес шаруашылық жүргізу механизмінің бейімделуі баяу жүретінін көрсетеді. Тиімді экономикалық қызмет принциптерін енгізуге аз көңіл бөлінеді. Нарықтық қатынастар жағдайында ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің тиімді жұмыс істеу тетігі мыналарды қамтуға тиіс: мүліктік пайлар мен жер үлестерінің тиімді айналымы; қызметкерлердің еңбек уәждемесі мен жауапкершілігін арттыру; шаруашылық есептеу әдістерін енгізу; ұтымды басқару құрылымын қалыптастыру және басқару органдары функцияларының аражігін нақты ажырату; білікті басқарушы кадрларды жалдау мүмкіндігі; пайлық қорды шығын мөлшеріне түзету; берешекті қайта құрылымдау; бизнес-жоспарлау; әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру; кәсіпорынның ішкі кодексін қабылдау.

Төртіншіден, ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің тиімді жұмыс істеуі мәселелерінің ішінде еңбекті ынталандыру, оның ішінде жер үлестерін пайдалану негізінде ынталандыру мәселелері ерекше маңызға ие болуда. Жер үлестері айналымының жай-күйі мен дамуын талдау жерді жұмыс істемейтін меншік иелерінен кооперативтің жер бетінде тиімді жұмыс істей алатын мүшелеріне ішкі шаруашылық сатып алу-сатуға; жалға беруге; жер үлесі үшін өтемақы алуға; жер үлесін мүліктік пайға айырбастауға негізделген көшудің кейбір тетіктерін әзірлеуге мүмкіндік берді.

Бесіншіден, экономикалық және статистикалық зерттеу әдістерін қолдана отырып, Ақтөбе облысының ауылшаруашылық өндірістік кооперативтерінің экономикалық қызметін талдау, шаруашылық жүргізудің осы нысанындағы кәсіпорындарды инвестициялау мен қаржыландыруға кешенді тәсілдер әзірленуі, кәсіпорындардың шығынсыз қызметін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығындағы кооперативтерді дамытуды жандандыру мақсатында ауыл шаруашылығы объектілерін салуға мемлекеттік қолдау шараларын жүргізу. Материалдық-технологиялық жабдықтарды сатып алуға нақты критерийлермен, кейін талап ету механизмдерін көрсетіп жеңілдік кредиттер беру керек. Бұл жаңа ауыл шаруашылығы объектілерін салу кезінде инвестициялық жобаларды ұйымдастыру мемлекеттің ауыл шаруашылығы саласын дамытудағы негізгі қызметі бола алады.

Кооперативтердің бытыраңқылығы және басқарудың тік құрылымының болмауы жағдайында олардың тиімділігін арттыру процесіндегі басым бағыт шаруашылық

жүргізудің кооперативтік нысаны кәсіпорындарын біріктіру процестерін дамыту болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, ауылшаруашылық өндірістік кооперативтерінің одақтарын құру олардың қатысушыларының мүдделерін жақсы сақтауға мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерінің аудандық және облыстық одағының әзірленген ұйымдастыру модельдері осы кәсіпорындардың тиімділігін арттыруға, олардың корпоративтік мүдделерін сақтауға және басқару функцияларын орындауға бағытталған.

Осылайша, Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытудың ұсынылған стратегиялық бағыттарын іске асыру нәтижесінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын және олардың жеткілікті құқықтық негіздерін қалыптастыру арқылы мемлекеттік қолдаудың құқықтық шарттары айқындалады. Шағын кәсіпорындарға, оның ішінде кооперативтік негізде сервистік қызмет көрсетудің және олардың өнімдерін өткізудің тиімді жүйесі жолға қойылатын болады. Ауыл халқы нарықтық ақпаратқа, консультациялық қызметтерге, біліктілікті арттыру жөніндегі қызметтерге қолжетімділікті айтарлықтай кеңейтеді. Бұл қағидаттар еліміздің аграрлық секторын дамыту жоспары мен бағдарламаларын қалыптастыру кезінде ескерілуі тиіс.

Қорытындылай келе, біз бұл мақалада Ақтөбе облысындағы ауылшаруашылық кооперативтерінің қазіргі жағдайына зерттеу жүргіздік. Зерттеу нәтижесінде біз келесідей қорытындыға келдік: «Қазіргі таңда, ауыл шаруашылығы кооперативтерінің демократиялық негізде өзін-өзі басқару нысандарын құру арқылы нарықтық қатынастар жағдайында ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің мүдделерін қорғаудың ұйымдық-құқықтық жүйелерін құру жөнінде тиісті шараларды әзірлеу қажет».

References

1. Satybaldin, A.A., Tleuberdinova, A.T., & Kulik, X.V. (2021). Conceptualizing of Rural Settlements Development. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(3), 6-21. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21>
2. Address of President Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 1, 2021. The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the prosperity of the country. Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. (2021), [updated September 07, 2021];

cited November 15, 2021]. Available at: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>

3. Bijman, J., & Wijers, G. (2019). Exploring the inclusiveness of producer cooperatives. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 41, 74-79. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2019.11.005>
4. ILO (2002). *Recommendation 193 Concerning the Promotion of Cooperatives*. Geneva. [updated May 02, 2016; cited July 11, 2021]. Available at: www.ilo.org/coop
5. ILO (2015). *Cooperatives and the Sustainable Development Goals*. A Contribution to the Post-2015 Development Debate a Policy Brief. Geneva. [updated October 11, 2016; cited July 12, 2021]. Available at: www.ilo.org/coop
6. Mao, Y. (2012). Meaning and mode of mobile information services. *Information Science*, 2, 2012.
7. Gakuru, M., Winters, K., & Stepman, F. (2009, April). Innovative farmer advisory services using ICT. In *W3C Workshop "Africa perspective on the role of mobile technologies in fostering social development"*. Maputo, Mozambique (pp. 1-2).
8. Zhang, Y., Wang, L., & Duan, Y. (2016). Agricultural information dissemination using ICTs: A review and analysis of information dissemination models in China. *Information Processing in Agriculture*, 3(1), 17-29. <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2015.11.002>
9. Alessandrini, S., Patrizia, B., & Samuel, B. (2014). THE CO-OPERATIVE MODEL IN TRENTO (ITALY) A CASE STUDY.
10. Chagwiza, C., Muradian, R., & Ruben, R. (2016). Cooperative membership and dairy performance among smallholders in Ethiopia. *Food Policy*, 59, 165-173. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2016.01.008>.
11. XiangyuGuo, M. (2010). Study on functions of the agriculture cooperative in food safety. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1, 477-482. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2010.09.060>
12. Feisali, M., & Niknami, M. (2021). Towards sustainable rural employment in agricultural cooperatives: Evidence from Iran's desert area. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 20(7), 425-432. <https://doi.org/10.1016/j.issas.2021.05.004>
13. Zhang, S., Wolz, A., & Ding, Y. (2020). Is there a role for agricultural production cooperatives in agricultural development? Evidence from China. *Outlook on Agriculture*, 49(3), 256-263. <https://doi.org/10.1177/0030727020913283>
14. Lucas-Martínez, G., Martín-Ugedo, J. F., & Minguez-Vera, A. (2020). Members' perceptions of governance in agricultural cooperatives: Evidence from Spain. *Outlook on Agriculture*, 49(2), 145-152. <https://doi.org/10.1177/0030727020907334>
15. Andri, K. B. (2006). Analysis on characteristics of three dairy cooperatives sampled in East Java. *Journal of Applied Sciences*, 6(4), 757-761. <https://dx.doi.org/10.3923/jas.2006.757.761>
16. Knudson, W., Wysocki, A., Champagne, J., & Peterson, H. C. (2004). Entrepreneurship and

innovation in the agri-food system. *American Journal of Agricultural Economics*, 86(5), 1330-1336. <https://doi.org/10.1111/j.0002-9092.2004.00685.x>

17. Hosseini, S. J. F., McElwee, G., Soltani, S., & Smith, D. J. (2012). The innovation performance of small rural enterprises and cooperatives in Tehran province, Iran. *Local Economy*, 27(2), 183-192. <https://doi.org/10.1177/0269094211429909>

18. Mcphil, M.G. (2003). Colorado data for cooperative extension decade planning.

19. Harper, D. (2010). The critical factors for the success of cooperatives and other groups. *Washington DC*, 52, 223-240.

20. UNCCD. (2017). *United Nations convention to combat desertification – Global land outlook*, 1st ed. United Nations Convention to Combat Desertification Secretariat.

21. Nesipbayeva, I., Yerkinbayeva, L. K., & Järvelaid, P. M. (2019). Legal problems of development of agricultural cooperation: new approaches and prospects. *Bulletin of KazNU, Series Legal*, 91(3). <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2019.v91.i3.08>. (In Russ.)

22. Fang, D., & Guo, Y. (2021). Induced Agricultural Production Organizations under the Transition of Rural Land Market: Evidence from China. *Agriculture*, 11(9), 881. <https://doi.org/10.3390/agriculture11090881>

23. Kaldiyarov, D.A., Kantureev, M.T., Abydkalieva, Z.S., Syzdykbaeva, N.B., & Baltabayeva, A. (2018). Optimization of production costs of agricultural cooperatives as a factor in the formation of a stable food supply system. *Revista ESPACIOS*, 39(39).

24. Bureau of National Statistics (2021) [updated October 10, 2021; cited November 30, 2021]. Available: <http://www.stat.gov.kz> (In Kaz)

25. Stevens, T. M., Aarts, N., Termeer, C. J. A. M., & Dewulf, A. (2016). Social media as a new playing field for the governance of agro-food sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 18, 99-106. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2015.11.010>

26. Klerkx, L., Jakku, E., & Labarthe, P. (2019). A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda. *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences*, 90, 100315. <https://doi.org/10.1016/j.njas.2019.100315>.

27. Wolfert, S., Ge, L., Verdouw, C., & Bogaardt, M. J. (2017). Big data in smart farming—a review. *Agricultural Systems*, 153, 69-80. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.01.023>.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. Satybaldin, A.A., Tleuberdinova, A.T., Kulik, X.V. (2021). Conceptualizing of Rural Settlements Development. *Economics: the Strategy and Practice*, 16(3), 6-21. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-3-6-21>

2. Address of President Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September

1, 2021. The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the prosperity of the country. Official'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazakhstan. (2021), [updated September 07, 2021; cited November 15, 2021]. Available at: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakistan-halkyna-zholdauy-183555> (In Kaz)

3. Bijman, J., & Wijers, G. (2019). Exploring the inclusiveness of producer cooperatives. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 41, 74-79. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2019.11.005>

4. ILO (2002). *Recommendation 193 Concerning the Promotion of Cooperatives*. Geneva. [updated May 02, 2016; cited July 11, 2021]. Available at: www.ilo.org/coop

5. ILO (2015). *Cooperatives and the Sustainable Development Goals. A Contribution to the Post-2015 Development Debate a Policy Brief*. Geneva. [updated October 11, 2016; cited July 12, 2021]. Available at: www.ilo.org/coop

6. Mao, Y. (2012). Meaning and mode of mobile information services. *Information Science*, 2, 2012.

7. Gakuru, M., Winters, K., & Stepman, F. (2009, April). Innovative farmer advisory services using ICT. In *W3C Workshop “Africa perspective on the role of mobile technologies in fostering social development”*. Maputo, Mozambique (pp. 1-2).

8. Zhang, Y., Wang, L., & Duan, Y. (2016). Agricultural information dissemination using ICTs: A review and analysis of information dissemination models in China. *Information Processing in Agriculture*, 3(1), 17-29. <https://doi.org/10.1016/j.inpa.2015.11.002>

9. Alessandrini, S., Patrizia, B., & Samuel, B. (2014). THE CO-OPERATIVE MODEL IN TRENTO (ITALY) A CASE STUDY.

10. Chagwiza, C., Muradian, R., & Ruben, R. (2016). Cooperative membership and dairy performance among smallholders in Ethiopia. *Food Policy*, 59, 165-173. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2016.01.008>.

11. XiangyuGuo, M. (2010). Study on functions of the agriculture cooperative in food safety. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 1, 477-482. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2010.09.060>

12. Feisali, M., & Niknami, M. (2021). Towards sustainable rural employment in agricultural cooperatives: Evidence from Iran's desert area. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 20(7), 425-432. <https://doi.org/10.1016/j.jssas.2021.05.004>

13. Zhang, S., Wolz, A., & Ding, Y. (2020). Is there a role for agricultural production cooperatives in agricultural development? Evidence from China. *Outlook on Agriculture*, 49(3), 256-263. <https://doi.org/10.1177/0030727020913283>

14. Lucas-Martínez, G., Martín-Ugedo, J. F., & Minguez-Vera, A. (2020). Members' perceptions of governance in agricultural cooperatives: Evidence from Spain. *Outlook on Agriculture*, 49(2), 145-152. <https://doi.org/10.1177/0030727020907334>

15. Andri, K. B. (2006). Analysis on characteristics of three dairy cooperatives sampled in

East Java. *Journal of Applied Sciences*, 6(4), 757-761.

<https://dx.doi.org/10.3923/jas.2006.757.761>

16. Knudson, W., Wysocki, A., Champagne, J., & Peterson, H. C. (2004). Entrepreneurship and innovation in the agri-food system. *American Journal of Agricultural Economics*, 86(5), 1330-1336. <https://doi.org/10.1111/j.0002-9092.2004.00685.x>

17. Hosseini, S. J. F., McElwee, G., Soltani, S., & Smith, D. J. (2012). The innovation performance of small rural enterprises and cooperatives in Tehran province, Iran. *Local Economy*, 27(2), 183-192. <https://doi.org/10.1177/0269094211429909>

18. Mcphil, M.G. (2003). Colorado data for cooperative extension decade planning.

19. Harper, D. (2010). The critical factors for the success of cooperatives and other groups. *Washington DC*, 52, 223-240.

20. UNCCD. (2017). *United Nations convention to combat desertification – Global land outlook*, 1st ed. United Nations Convention to Combat Desertification Secretariat.

21. Nesipbayeva, I., Yerkinbayeva, L. K., & Järvelaid, P. M. (2019). Legal problems of development of agricultural cooperation: new approaches and prospects. *Vestnik KazNU, Serija Juridicheskaja*, 91(3). <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2019.v91.i3.08>. (In Russ.)

22. Fang, D., & Guo, Y. (2021). Induced Agricultural Production Organizations under the Transition of Rural Land Market: Evidence from China. *Agriculture*, 11(9), 881. <https://doi.org/10.3390/agriculture11090881>

23. Kaldiyarov, D.A., Kantureev, M.T., Abdykalieva, Z.S., Syzdykbaeva, N.B., & Baltabayeva, A. (2018). Optimization of production costs of agricultural cooperatives as a factor in the formation of a stable food supply system. *Revista ESPACIOS*, 39(39).

24. Bureau of National Statistics (2021) [updated October 10, 2021; cited November 30, 2021]. Available: <http://www.stat.gov.kz> (In Kaz)

25. Stevens, T. M., Aarts, N., Termeer, C. J. A. M., & Dewulf, A. (2016). Social media as a new playing field for the governance of agro-food sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 18, 99-106. <https://doi.org/10.1016/i.cosust.2015.11.010>

26. Klerkx, L., Jakku, E., & Labarthe, P. (2019). A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda. *NJAS - Wageningen Journal of Life Sciences*, 90, 100315. <https://doi.org/10.1016/i.nias.2019.100315>.

27. Wolfert, S., Ge, L., Verdouw, C., & Bogaardt, M. J. (2017). Big data in smart farming—a review. *Agricultural Systems*, 153, 69-80. <https://doi.org/10.1016/i.agsv.2017.01.023>

Information about the authors

Zauresh O. Imanbaeva – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Aktobe regional university named after K.Zhubanov, Kazakhstan, e-mail: utegen_z_78@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6604-4135>

Aigul T. Seksenova – Master of Accounting and auditing, senior lecturer, Aktobe regional university named after K.Zhubanov, Kazakhstan, e-mail: seksenova_a@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7098-6846>

Ardak O. Aliyeva – Master of Economic Sciences, senior lecturer, Aktobe regional university named after K.Zhubanov, Kazakhstan, e-mail: ardaknurbai@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1131-9565>

***Sultan A. Zhubanazarov** – Master of Economic Sciences, Teacher, Aktobe regional university named after K.Zhubanov, Kazakhstan, e-mail: szhubanazar@icloud.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0782-7719>

Авторлар туралы мәліметтер

Иманбаева Зауреш Отегенқызы – экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, e-mail: utegen_z_78@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6604-4135>

Сексенова Айгул Тулкибаевна – есеп және аудит магистрі, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, e-mail: seksenova_a@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7098-6846>

Алиева Ардақ Өміргалиқызы – экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: ardaknurbai@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1131-9565>

***Жұбаназаров Сұлтан Аманжолұлы** – экономика ғылымдарының магистрі, оқытушы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, e-mail: szhubanazar@icloud.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0782-7719>

Сведения об авторах

Иманбаева Зауреш Отегенқызы – кандидат экономических наук, ассоциированный профессор (доцент), Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Казахстан, e-mail: utegen_z_78@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6604-4135>

Сексенова Айгул Тулкибаевна – магистр учета и аудита, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Казахстан, e-mail: seksenova_a@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7098-6846>

Алиева Ардақ Өмірғалиқызы – магистр экономических наук, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Казахстан, e-mail: ardaknurbai@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1131-9565>

***Жұбаназаров Сұлтан Аманжолұлы** – магистр экономических наук, преподаватель, Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Казахстан, e-mail: szhubanazar@icloud.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0782-7719>